

Оновлені підстави подання касаційної скарги: конституційне обмеження чи конституційне порушення?

Кіра Єгорівна Шестопа*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
Харків, Україна

*e-mail: shestopal.kira@ukr.net

Анотація

Актуальність теми зумовлено тим, що остання судова реформа спровокувала значний вплив на процесуальні відносини та виникнення низки проблем у царині правозастосування. Проблема доступу до правосуддя тривалий час не втрачає своєї актуальності. Розроблення основних теоретичних положень відбувалася ще з 70-х років минулого століття. Значна увага в цих дослідженнях завжди приділялася процесуальним можливостям реалізації права на звернення до суду першої інстанції. З відновленням української державності вчені досліджували значення, межі повноважень та взагалі статус Верховного Суду в Україні. Україна пережила багато судових реформ, які переважно стосувалися суду першої та апеляційної інстанцій. Головна новела, останньої судової реформи, якій приділяється увага в статті, – це оновлені підстави для подання касаційної скарги. Україна проголосила курс на європейську інтеграцію та докладає усіх зусиль для того, щоб стати частиною європейської сім'ї. Саме тому судова реформа, якою було запроваджено ці новели, проводилась у контексті європейського вибору. Водночас головною проблемою стало те, що правове регулювання можливості звернення до суду касаційної інстанції, фактично обмежує конституційні права і свободи особи, не відповідає юридичним позиціям Конституційного Суду України та європейським стандартам. Мета статті полягає у дослідженні робочих документів, якими супроводжувались відповідні законопроекти стосовно внесення змін до Конституції України щодо правосуддя, рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду, а також рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Досягнення окресленої мети стало можливим завдяки використанню комплексу методів інформаційного аналізу та синтезу. Проаналізовано робочі документи, якими супроводжувалися конституційні новели щодо правосуддя, рішення Конституційного Суду України та Верховного Суду, практику Європейського суду з прав людини, з метою виявлення змістових розбіжностей та недоліків. Наголошено, що зміни (на конституційному рівні та законодавчому) фактично звужують зміст та обсяг прав і свобод щодо можливості касаційного оскарження судових рішень, які гарантувалися Конституцією України, та не відповідають принципу правової визначеності. За результатами проведеного

дослідження сформульовано висновки та надано рекомендації щодо реалізації права на звернення до суду касаційної інстанції.

Ключові слова: Верховний Суд; доступ до правосуддя; конституційне право особи на касаційне оскарження; обмеження прав і свобод; конституційність судової реформи; принцип правової визначеності.

Updated Grounds for Filing a Cassation Appeal: Constitutional Limitation or Constitutional Violation?

Kira Ye. Shestopal*

Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

*e-mail: shestopal.kira@ukr.net

Abstract

The relevance of the topic is due to the fact that the latest judicial reform has provoked a considerable influence on procedural relations and caused a number of problems for legal practitioners. The development of the main theoretical provisions took place since the 70s of the last century. In these studies, considerable attention was always paid to the procedural possibilities of applying to the court of first instance. At the same time, since the restoration of Ukrainian statehood, scientists have researched the value, limits of powers and, in general, the status of the Supreme Court in Ukraine. Ukraine has gone through many judicial reforms, most of which related to the courts of first instance and appeals. The main novelty, of the latest judicial reform, to which attention is paid in the article, is the updated grounds for filing a cassation appeal. Ukraine has declared a European course and adds all efforts to become part of the European family. That is why the latest judicial reform, which introduced these novellas, was carried out in the context of the European course. At the same time, the legal regulation of the possibility of applying to the court of cassation, actually restrict the constitutional rights and freedoms of a citizen, does not meet the standards announced in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine and in the European standards, which became the main problem. The purpose of the article is to study the working documents that accompanied the relevant bills on amendments to the Constitution of Ukraine on justice, decisions of the Constitutional Court of Ukraine, the Supreme Court, as well as decisions of the European Court of Human Rights (the ECHR). The achievement of the outlined goal became possible due to the use of a set of methods of information analysis and synthesis. The article highlights and analyzes the working documents that accompanied the constitutional amendments on justice, the decisions of the Constitutional Court of Ukraine and the Supreme Court, the practice of the European Court of Human Rights, with the aim of identifying substantive disagreements and shortcomings. It is emphasized that the changes (at the constitutional and legislative level) actually restrict the content and scope of rights and freedoms, regarding the possibility of cassation appeal of court decisions, which were guaranteed by the Constitution of Ukraine and do not meet the principle of legal certainty. Based on the results of the study, conclusions were

formulated and recommendations were made on the implementation of the right to appeal to the court of cassation.

Keywords: Supreme Court; access to justice; constitutional right of a person to cassation appeal; restrict of rights and freedoms; constitutionality of judicial reform; principle of legal certainty.

Вступ

Уся попередня історія людства свідчить про боротьбу за права людини, його новітня історія стала питанням боротьби за межі прав людини [1, с. 139]. І в цій історії визначальну роль відіграють законодавець та судова влада. Суд – останній рубіж демократії [2, с. 31]. За сучасних умов межі свободи повинні не тільки охоронятися конституцією, але й розширюватися [3, с. 48].

У кожній країні Верховний Суд – це найпочесніший, найавторитетніший, найповажніший орган з боку як влади, так і суспільства [2, с. 32]. Саме тому дослідження сутності його діяльності, законодавчих змін щодо його повноважень становить особливий науковий та практичний інтерес. Про це свідчить значна кількість наукових праць із цих питань. Після відновлення незалежності України постало питання щодо формування окремого від радянської спадщини законодавства. На наступних етапах розвитку Україна розпочала свій тривалий шлях до євроінтеграції та розв'язувала питання щодо оптимальної кількості ланок у судовій системі, яке б дало змогу ефективно відправляти правосуддя. На сучасному етапі вирішуються питання вдосконалення наявної моделі судової системи – окремі питання процесуального характеру та повноваження суду, а саме Верховного Суду нашої держави.

Проблема касаційного оскарження після оновлених касаційних фільтрів становила науковий інтерес таких вчених, як: Н. Сакара (призначена суддею Верховного Суду), А. Згама, І. В. Андронов. Так чи інакше, наукові погляди стосуються проблемності питання вже фактичної реалізації введених у дію касаційних фільтрів у різних галузях права, окреслення проблемних питань поняття «малозначна справа». Уведені в дію правила, дійсно, викликали резонанс в юридичному середовищі, через те, що такий законодавчий припис не вирішив низки наявних у судовій системі проблем. Унаслідок цього майже 40 % серед тих, хто подає касаційні скарги, не отримують справедливого судового рішення, на яке вони сподіваються. За такого становища, невизначеності винятків з підстав оскарження, складається ситуація, коли Верховний Суд стає заручником суду апеляційної інстанції. Окремо слід зазначити, що проблема неможливості отримати справедливе судове рішення має комплексний характер: від звичайного хабарництва

(ще присутнє як певний феномен на рівні суду як першої, так і апеляційної інстанції), певних психологічних особливостей окремо взятого судді, до певних законодавчих особливостей (недоліків).

На етапі, коли вирішувалось, яку саме модель судової системи обрати (чотириланкову чи триланкову), науковці акцентували, що Верховний Суд України має особливе становище саме як суд касаційної інстанції. У подальшому законодавець запровадив нові (оновлені) підстави для касаційного оскарження, аргументуючи це тим, що Верховний Суд є судом не факту, а права і його головна мета – це забезпечення єдності судової практики. Але забезпечувати єдність судової практики, як слушно зазначав М. І. Козюбра, слід передусім процесуальними засобами, тобто власними рішеннями в конкретних справах, які розглядаються ним у порядку касації або перегляду судових рішень з інших підстав, визначених Конституцією і законами України [4, с. 26].

З огляду на потребу вирішувати не наслідки, а причину, зміну підстав для касаційного оскарження потрібно розглядати крізь призму двох етапів: 1) внесення змін до Конституції України та 2) внесення змін до процесуальних кодексів. Такий аналіз дасть змогу виявити, з одного боку, відповідність реформування конституційним принципам, чи, навпаки, узагалі поставити під сумнів їх конституційність. Інакше кажучи, чи дійсно, як дехто вважає, відбулось обмеження прав і свобод людини і громадянина, що дозволить розглядати проблему касаційного оскарження у світлі гарантій конституційного права особи на доступ до правосуддя.

Матеріали та методи

Як зазначалося вище, вирішення наявних проблем отримання справедливого судового рішення та доступу до правосуддя (в контексті можливості звернення до Верховного Суду) лежить не тільки у площині дослідження проблем процесуального характеру, а й конституційних реформ щодо правосуддя.

Потрібно уточнити, що до моменту внесення конституційних поправок від 2 червня 2016 р. до статті 129 Конституції України, передбачалося, що забезпечується апеляційне та касаційне оскарження рішення суду. Натомість конституційною реформою щодо правосуддя конституцієдавець передбачив, що забезпечується право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. Відповідні конституційні приписи в подальшому були реалізовані в оновлених процесуальних кодексах.

Для України актуальним є питання щодо відповідності таких змін принципу верховенства права, зокрема такому його складнику, як принцип юридичної визначеності (через наявність у процесуальному законодавстві неоднозначних положень та оціночних понять), та з'ясування, чи не відбулось обмеження прав і свобод людини і громадянина. Розв'язання цих питань, на наше переконання, сприятиме планомірному та якісному процесу євроінтеграції України, розвитку України як правової держави, в якій діє принцип верховенства права, зокрема такий його складник, як доступ до правосуддя.

Водночас зауважимо, що вирішення будь-якої наявної проблеми починається з опрацювання вихідних даних (матеріалів).

Оскільки це дослідження здійснюється поетапно, то, відповідно, передусім опрацьовуються матеріали конституційних реформ щодо правосуддя, а саме: робочі документи, якими супроводжувалися відповідні законопроекти стосовно внесення змін до Конституції України щодо правосуддя (дає змогу зрозуміти логіку конституцієдавця та проаналізувати його міркування), рішення та висновки Конституційного Суду України, окремі думки суддів Конституційного Суду України та практика ЄСПЛ. Мета і завдання цієї змістовної частини дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати, що саме вплинуло на відповідні конституційні зміни, як відбувався процес конституційних змін, виявити, чи були суперечливі погляди та з'ясувати відповідний вплив на конституційні новели у царині касаційного оскарження у світлі конституційного права особи на доступ до правосуддя.

Другу частину дослідження присвячено вже тому, щоб виявити, як відповідні конституційні реформи вплинули на процесуальне законодавство (особливо у сфері цивільного судочинства). Позаяк у цій частині статті висвітлено змістовний аналіз положень Цивільного процесуального кодексу України (аналізуються положення, які передбачають перелік підстав, за яких особа може звернутися до суду касаційної інстанції; саме ці підстави містять оціночні поняття та положення, зі змісту яких неможливо однозначно прогнозувати можливу поведінку касатора), практики Верховного Суду (яка дає можливість отримати інформацію щодо підходу самого Верховного Суду до відповідних змін, стосовно якого дозволимо собі висловити позицію щодо занадто формального підходу з боку Суду) та проводяться математичні розрахунки, які дозволяють наочно продемонструвати наявну проблему в грошовому еквіваленті, що дозволяє показати не тільки теоретичність існуючої проблеми а й реальний її вияв, що становить головну мету цієї частини статті.

Для досягнення поставленої мети і завдань в обох змістових частинах дослідження переважно застосовуватиметься метод інформаційного аналізу та синтезу.

На додаток до цього нами наведено діаграми, які дають можливість простежити відповідний результат конституційних та законодавчих змін у динаміці.

У кожному змістовому підрозділі основної частини дослідження викладено як проміжні, так і підсумкові висновки, що дає змогу виявити повноту картини стосовно того, якими саме міркуваннями послуговується авторка, викладаючи матеріал у наведеній послідовності.

За допомогою діалектичного методу сформульовано висновки та надано рекомендації щодо цього дослідження.

Результати та обговорення

Внесення змін до Конституції України

Основною конституційною функцією судової влади, її призначення є захист права. А якщо врахувати, що судовий захист здійснюється у всіх формах судочинства, то він постає як комплексний міжгалузевий інститут права, тобто як сукупність взаємопов'язаних юридичних норм (інститутів), які містяться в різних галузях права, що регулюють однорідну групу соціальних відносин [5, с. 32].

До внесення змін у Конституцію України передбачалось, що забезпечується апеляційне та касаційне оскарження рішення суду. Конституційними поправками від 2 червня 2016 р. стаття 129 встановлює, що забезпечується право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. Зміни були внесені відповідно до Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. Метою проведення повномасштабної судової реформи конституцієдавець визначив, зокрема, практичну реалізацію принципу верховенства права і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справи незалежним і безстороннім судом. Він сподівався, що реформи реалізовуватимуться відповідно до суспільних очікувань і згідно з європейськими стандартами та сприятимуть відновленню довіри громадян до судової гілки влади. Утім, чи дійсно такі судові реформи відповідають суспільним очікуванням?

У частині аргументації необхідності внесення змін до статті 129 Конституції України конституцієдавець посилався на практику ЄСПЛ, зокрема на п. 40 рішення у справі «Пономарьов проти України»: «...повноваження вищих

судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватись для виправлення судових помилок та недоліків судочинства, але не для здійснення нового судового розгляду. Перегляд не повинен фактично підмінити собою апеляцію, а сама можливість існування двох точок зору на один предмет не є підставою для нового розгляду. Винятки із цього принципу можуть мати місце лише за наявності підстав, обумовлених обставинами важливого та вимушеного характеру» [6].

ЄСПЛ, безумовно, відіграє значну роль у захисті прав та свобод людини і громадянина. Але спиратися винятково на його рішення під час здійснення законодавчої діяльності виявляється не завжди виваженим. Зокрема, це стосується тих питань, які Суд відносить до компетенції національних органів та не надає точного тлумачення або чіткого висновку.

Прикладом цього є справа «Зубац проти Хорватії» (ZUBAC v. CROATIA). Ситуація по справі склалася так. Заявник у початковому позові визначив ціну позову в розмірі 10 000 хорватських кун (приблизно 1 300 євро на момент спору). У подальшому заявник уточнив ціну позову, яка вже становила 105 000 хорватських кун (приблизно 14 160 євро на момент спору). Після апеляційного перегляду (який залишив без змін рішення суду першої інстанції) заявник звернувся до Верховного суду Республіки Хорватія, але вищий судовий орган відмовився приймати справу до розгляду, мотивуючи це тим, що ціна першочергового позову не перевищує суму в розмірі 100 000 хорватських кун (приблизно 13 500 євро на той момент). Незважаючи на те, що суд першої інстанції ухвалив рішення на підставі збільшеної ціни позову (яка була уточнена), Верховний суд Республіки Хорватія відзначив, що суд першої інстанції не виніс відповідного рішення про збільшену суму позовних вимог, а тому фактично ціна позову становить 10 000 хорватських кун і така сума не проходить відповідний майновий поріг для звернення до Верховного суду Республіки Хорватія.

При цьому Палата Європейського суду нагадала, що ризики, пов'язані з помилками, які можуть бути вчинені органами державної влади, мають бути покладені на державу, і схожі помилки не повинні виправлятися на шкоду інтересам відповідних осіб. Палата Європейського суду вирішила, що згідно з цим принципом Верховний суд Республіки Хорватія, добре обізнаний з усіх обставин справи та помилки, якої могли припуститися нижчі суди, витлумачив процесуальні норми щодо вартості предмета спору, продемонструвавши зайвий формалізм, через це заявниця постраждала від наслідків помилок, учинених нижчестоящими судами, тоді як у цій стадії судового розгляду вона, очевидно, не могла оскаржити обсяг покладених

неї судових витрат (п. 61). Водночас ЄСПЛ зазначає, що у цій справі вища судова інстанція просто відновила верховенство права після помилкової процесуальної дії. Отже, не можна стверджувати, що, оголосивши касаційну скаргу заявниці неприйнятною для розгляду по суті, Верховний суд Республіки Хорватія виявив «зайвий формалізм» (пп. 123, 124) [7].

Оцінюючи можливість доступу до судів вищої інстанції, ЄСПЛ керується декількома критеріями (п. 85) [7]:

- 1) передбачуваність обмеження;
- 2) питання про те, хто саме, заявник або влада держави-відповідача, повинні нести тягар несприятливих наслідків помилок, допущених у ході судового розгляду та спричинених позбавленням заявника доступу до вищого суду;
- 3) питання щодо того, чи можуть обмеження, які розглядаються, бути сприйняті як такі, що демонструють «зайвий формалізм».

Так, навіть у межах одного рішення ЄСПЛ наводить дві протилежні думки та взагалі дійшов висновку, що у цій справі немає порушень Конвенції. Тому видається сумнівним використання законодавцем практики ЄСПЛ при здійсненні державного регулювання. Попри це слід зауважити, що в більшості справ, які розглядалися ЄСПЛ, щодо питання доступу до Верховного суду – національне законодавство держав передбачає саме фіксований майновий поріг.

Для країн, що розвиваються, зокрема й України, серйозним викликом є дотримання балансу між приватною заінтересованістю осіб у зверненні до суду для захисту своїх прав та фінансової спроможності держави підтримувати судову систему [8, с. 192]. Але при внесенні змін до Конституції України фактично відбулося звуження обсягу конституційних прав і свобод громадян України.

У своєму рішенні від 11.10.2005 р. у справі № 1-21/2005 Конституційний Суд України визначив, що звуження змісту прав і свобод означає зменшення ознак, змістових характеристик можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами, тобто якісних характеристик права. Звуження обсягу прав і свобод – це зменшення кола суб'єктів, розміру території, часу, розміру або кількості благ чи будь-яких інших кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод, тобто їх кількісної характеристики [9].

З огляду на це можна дійти висновку, що у випадку з конституційною регламентацією права на касаційне оскарження судового рішення відбулося звуження обсягу прав і свобод за критерієм кількості благ, оскільки можливість зі зверненням із касаційною скаргою тепер вже не так гарантується

Конституцією України. Потрібно наголосити, що попри наявність позитивного висновку Конституційного Суду України відносно доопрацьованого законопроєкту «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», наявна значна кількість окремих думок суддів Конституційного Суду України: ті, які відзначають неповноту та абсолютну відсутність системності під час ухвалення відповідного висновку, та ті, які акцентують увагу на деяких проблемних положеннях цього законопроєкту.

Суддя Конституційного Суду України М. І. Мельник зазначив таке: «За правовою позицією Конституційного Суду України обмеження доступу до апеляційної чи касаційної інстанцій можливе лише у виняткових випадках з обов'язковим дотриманням конституційних норм і принципів, зокрема, принципу верховенства права (такої його складової, як пропорційність); таке обмеження не може бути свавільним та несправедливим, воно має: переслідувати легітимну мету; бути обумовленим суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційним та обґрунтованим (підп. 2.2 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 2015 р. № 3-рп/2015).

Натомість запропонована законопроєктом конституційна новела принципово змінює реальну ситуацію із забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду. Нею як *загальне правило встановлюється лише забезпечення права на апеляційний перегляд справ*, а право на касаційне оскарження судового рішення передбачається як виняток із цього правила. Попри додаткове гарантування безумовності права на апеляційне оскарження рішення суду, суб'єкт конституційної законодавчої ініціативи пропонує звузити гарантоване Конституцією України право на касаційне оскарження рішення суду лише до виняткових випадків, окремо передбачених законом.

Компоненти права на апеляційне та касаційне оскарження рішення суду, які перебувають у нерозривному системному зв'язку, є однаково важливими для права на судовий захист і не підлягають штучному (механістичному) поділу на два окремих (самостійних) права лише тому, що їх реалізація відбувається на різних стадіях (у різних інстанціях) розгляду справи. Право на апеляційне і на касаційне оскарження судового рішення ґрунтується на раніше проголошеному державою обов'язку забезпечити ефективний механізм належної та якомога повнішої перевірки законності та обґрунтованості, а також справедливості постановленого судового рішення, крім спеціально встановлених законом винятків. Однак виділення права на касаційне оскарження судового рішення в окрему конституційно-правову категорію (на відміну від пункту 8 частини третьої статті 129 Основного Закону України)

з іншими юридичними ознаками та наслідками у порівнянні з правом на апеляційне оскарження (перегляд) є не виправданим та таким, що порушує вимоги статті 157 Конституції України» [10].

Конституційний Суд України ухвалив позитивний висновок щодо доопрацьованого законопроекту навіть усупереч власній позиції, яку висловив у рішенні від 08.04.2015 р. у справі № 1-6/2015: «...У разі обмеження права на оскарження судових рішень законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію права на судовий захист і не порушувати сутнісний зміст такого права» [11].

На підставі наведеного вище можна дійти висновку, що фактично на момент внесення змін до Конституції України відповідний законопроект не був належно відпрацьований та у частині внесення змін до статті 129 Конституції України (відповідно, обмеження можливості касаційного оскарження) – відбулося звуження саме обсягу конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Напевно, на момент розгляду питання з внесення змін щодо правосуддя до Конституції України – Конституційний Суд України більш цікавило введення інституту конституційної скарги (на думку Президента України, істотним кроком в утвердженні верховенства права шляхом зміцнення національної системи захисту прав людини та приведення її у відповідність із сучасними практиками європейських країн є запровадження інституту індивідуальної конституційної скарги, що означає відповідне розширення повноважень Конституційного Суду України) [12, с. 200], а в частині можливості касаційного оскарження Конституційний Суд України виходив із того, що подальша законодавча регламентація здійснення такого права буде відбуватися відповідно до принципу домірності (пропорційності). Нині склалася ситуація, коли підстави для касаційного оскарження фактично не входять до сфери дії через те, що Основний Закон передбачає, що апеляційний перегляд гарантується, а касаційне оскарження – у визначених законом випадках (до внесення відповідних змін Конституція України містила положення щодо забезпечення як апеляційного, так і касаційного оскарження). Отже, навіть перегляд законодавства щодо відповідності його змісту положенням Конституції України не матиме успіху, адже Основний Закон не забезпечує можливості касаційного оскарження (хоча формально Конституція містить положення щодо касаційного оскарження).

Можливим є порушення питання: «Як відповідні зміни обмежують конституційні права і свободи людини і громадянина?». Відповідь може дати

відповідний аналіз приписів не конституційного рівня, а положень процесуального законодавства (зокрема цивільного).

Внесення змін до процесуального законодавства України

Приведення законодавства у відповідність до Конституції привело до змін у 2017 р. щодо касаційного оскарження (а саме було посилено підстави для касаційного оскарження у всіх процесуальних кодексах – ст. 389 ЦПК України; ст. 287 ГПК України; ст. 328 КАС України). Законодавець ставив на меті перетворення Верховного Суду на «суд права», тобто такого, що формує єдину судову практику [13].

Незважаючи на амбітні цілі законодавця, у висновку Головного науково-експертного управління на проєкт Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (від 23.03.2017 р. № 6232) було відзначено, що такі зміни (щодо касаційної інстанції) істотно звужують конституційні права суб'єктів на касаційне оскарження судових рішень, що може призвести до суттєвого збільшення випадків оскарження судових рішень, ухвалених національними судами, до Європейського суду з прав людини [14].

Негативні наслідки такого обмеження є найбільш відчутними саме у сфері цивільного судочинства, адже воно найбільш тісно пов'язано із життям пересічного громадянина.

Зазначаючи про відповідні зміни та про подальший їх аналіз, доречним буде наведення спірної норми. Відповідно до ч. 3 ст. 389 ЦПК України, не підлягають касаційному оскарженню:

- 1) рішення, ухвали суду першої інстанції та постанови, ухвали суду апеляційної інстанції у справах, рішення у яких підлягають перегляду в апеляційному порядку Верховним Судом;
- 2) судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім випадків, якщо:
 - а) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики;
 - б) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи;
 - в) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу;
 - г) суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково [15].

Перше, на що потрібно звернути увагу, це припис «...у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб...». У цьому дослідженні не буде даватись оцінка доречності введення такого поняття, як «малозначна справа» та критеріїв його відмежування, лише оцінюватиметься реальна картина дії ч. 3 ст. 389 ЦПК України.

Законодавець не визначив фіксованої грошової межі доступу до суду касаційної інстанції, як це зроблено, наприклад, у Республіці Хорватія, таку суму вираховують через рівняння: $x = 250 * y$, де x – порогове значення ціни позову, за якої можливо звернутися до Верховного Суду, а y – прожитковий мінімум для працездатних осіб (який визначається для застосування судами 1 січня кожного року). Неважко помітити, що наведене рівняння є прямо пропорційним, тобто при збільшенні значення y зростає x . Не випадково ми навели цей приклад, оскільки саме у вказаному рівнянні y є змінним значенням. Наприклад: у 2018 р. y становив 1 762 грн, а тому x дорівнювало 440 500 грн; у 2022 р. y – 2 481 грн, а x – 620 250 грн. З цієї нескладної арифметики вбачається, що вже більшість справ не може бути розглянута Верховним Судом.

Цю підставу застосовує Верховний Суд найчастіше виключно у формальному значенні. Наприклад:

- 1) *Відмовлено.* Ціна позову в цій справі становить 600 000,00 грн, що станом на 01 січня 2022 року не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб ($2\,481,00 \text{ грн} \times 250 = 620\,250,00 \text{ грн}$) (рішення Верховного суду від 06.10.2022 р. у справі № 212/10133/21) [16].
- 2) *Відмовлено.* Ціна позову в цій справі становить 330 000,00 грн, що станом на 01 січня 2022 року не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб ($2\,481,00 \text{ грн} \times 250 = 620\,250,00 \text{ грн}$) (рішення Верховного Суду від 19.12.2022 р. у справі № 750/2025/22) [17].
- 3) *Відмовлено.* Ціна позову в цій справі становить 190 891,62 грн, що станом на 01 січня 2022 року не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб ($2\,481,00 \text{ грн} \times 250 = 620\,250,00 \text{ грн}$) (рішення Верховного Суду від 24.10.2022 р. у справі № 213/156/22) [18].

Фактично законодавець самостійно визначив, яка сума становить цінність для громадян України.

Друге, на що потрібно звернути увагу, – це на винятки з правила, про яке зазначалося вище, зокрема, може бути оскаржено рішення у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб:

- а) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики; та
- б) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу.

Ці винятки за своєю природою є оціночними поняттями. Законодавчого визначення вони не містять. Як і не має все ще належної відповіді щодо тлумачення таких оціночних понять від Верховного Суду.

Касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики

Відмовлено. Верховний Суд у визначенні правового питання як такого, що має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики, виходить із того, що таке правове питання має бути головним або основним питанням правозастосовної практики на сучасному етапі її розвитку та становлення, мати одночасно винятково актуальне значення для її формування. Такі ознаки визначаються предметом спору, значущістю для держави й суспільства у цілому правового питання, що постало перед практикою його застосування (рішення Верховного Суду від 12.12.2022 р. у справі № 707/863/22) [19].

Справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу

Відмовлено. Верховний Суд зазначає, що «значний суспільний інтерес» потрібно розуміти як серйозну, обґрунтовану заінтересованість, яка має неабияке виняткове значення для усього суспільства в цілому, певних груп людей, територіальних громад, об'єднань громадян тощо до певної справи в контексті можливого впливу ухваленого в ній судового рішення на права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб. Указане поняття охоплює ті потреби суспільства або окремих його груп, що пов'язані із збереженням, примноженням, захистом наявних цінностей, девальвація та/або втрата яких мала б значний негативний вплив на розвиток громадянського суспільства. Значний суспільний інтерес у справі означає, що предмет спору стосується питання загальнодержавного значення, як визначення і зміни конституційного ладу в Україні, виборчого процесу (референдуму), обороноздатності держави, її суверенітету, найвищих соціальних цінностей, визначених Конституцією України тощо... Стосовно виняткового значення справи для учасника справи, то в даному випадку оцінка судом такої «винятковості» може бути зроблена виключно на підставі дослідження мотивів, відповідно до яких сам учасник справи вважає її такою, що має для нього виняткове значення. Винятковість значення справи

для учасника справи можна оцінити тільки з урахуванням особистої оцінки справи таким учасником. Отже, особа, яка подає касаційну скаргу, повинна обґрунтувати наявність відповідних обставин у касаційній скарзі. Аналіз наведених заявником у скарзі доводів не дає підстав для висновку про те, що дана справа має виняткове значення для учасника справи (рішення Верховного Суду від 26.09.2022 р. у справі № 366/931/21) [20].

Повертаючись до питання щодо аналізу законопроекту № 6232, доречним є наведення зауважень головного юридичного управління, який також відзначив що зміни, які пропонуються, – звужують конституційні права суб'єктів на касаційне оскарження судових рішення та, зокрема, звертав увагу законодавця на те, що пропонується редакція відповідної статті цивільного процесуального кодексу містить зазначені вище оціночні поняття: «...Наявність таких оціночних питань може не лише негативно позначитися на судовій практиці, а й створити в судовій системі додаткові підстави для корупційних зловживань. Відтак, на наш погляд, не дотримано принципу юридичної визначеності закону, як складової принципу верховенства права, та не враховано сталої практики Європейського суду з прав людини, який вимагає достатньо чітких формулювань правових норм у тексті нормативно-правових актів» [21].

Фактично, з наведених рішень Верховного Суду вбачаються два висновки: 1) Верховний Суд не дає жодного чіткого тлумачення оціночних понять; 2) фактично законодавчо легалізована гра «доведи мені зворотнє», переклавши на особу, яка звертається до Верховного Суду, обов'язок довести юридичні поняття (при цьому, не маючи юридичної освіти). Тобто Верховний Суд, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом, фактично перекладає свій обов'язок із цього питання на громадянина України.

Обидва спірні положення в законодавстві (відсутність чіткого майнового критерію та наявність оціночних понять у переліку підстав для касаційного оскарження) потрібно розглядати на відповідність принципу правової визначеності як однієї зі складових верховенства права (як ми пам'ятаємо, реалізація принципу верховенства права – мета конституцієдавця при проведенні судової реформи). Одним зі складників загального принципу юридичної визначеності є вимога (як принцип) передбаченості приписів права [22], тобто обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями (рішення Конституційного Суду України від 20.12.2017 р. у справі

№ 1-5/2017) [23]. Із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності й недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування в правозастосовній практиці та неминуче призводить до сваволі (рішення Конституційного Суду України від 22.09.2005 р. у справі № 5-рп/2005) [24].

Аналізуючи законодавчі положення на відповідність принципу правової визначеності, можна зрозуміти, що відсутність чіткого майнового критерію для звернення до Верховного Суду – частково відповідає цьому принципу. Хоча поріг можна розрахувати упродовж року, утім, важко передбачити, яким цей поріг буде наступного року (а з наведених розрахунків ще й убачається його постійне зростання).

Окрему увагу слід приділити наявності оціночних понять. Оціночне поняття права – закріплене в нормах права уявлення (абстрактна думка), яке відображає різні емпіричні властивості явищ закріпленням їх правозначущих типів і зумовлює здійснення на його основі індивідуального піднормативного регулювання та конкретизації суспільних відносин чи самостійної оцінки конкретної ситуації з боку суб'єкта правозастосування (широке розуміння) [25, с. 16–17]. Застосування оціночних понять є доволі поширеною практикою та свого роду виваженим інструментом, через те, що правом неможливо передбачити врегулювання всього різноманіття правових відносин. На думку автора, оціночних понять краще уникати в нормативних приписах, які регулюють можливість звернення до суду.

Висновки Верховного Суду щодо наведених у цьому дослідженні оціночних понять не відповідають принципу правової визначеності. На підставі таких роз'яснень і взагалі належного законодавчого врегулювання цих понять учасник судового процесу не може передбачити свої подальші дії, ґрунтуючись на законодавчих положеннях.

Незважаючи на всі описані вище проблеми, деякі вчені надають перевагу позиції, що ідея запровадження касаційних фільтрів виглядає прийнятною та відповідає меті перегляду судового рішення (в контексті розуміння суду касаційної інстанції як надзвичайного суду) [26, с. 217].

Наслідки внесених змін стосовно правосуддя у цифрах наведено на рисунках 1 та 2 (згідно з інформацією, наданою Державною судовою адміністрацією України та Департаментом аналітичної та правової роботи Верховного Суду).

Рис. 1. Кількість судових справ у провадженні судів трьох інстанцій

Рис. 2. Співвідношення кількості справ, що надійшли до Верховного Суду, та кількості справ, у яких відмовлено у відкритті касаційного провадження

Із наведених на рисунках даних можна побачити, що:

- 1) порівняно з 2018 р. значно зросла кількість звернень до судів першої інстанції (рис. 1);
- 2) хоча кількість звернень громадян до суду зросла, за 2020 та 2021 р. зберігається приблизно однакова тенденція, щодо оскарження судового рішення в суді апеляційної інстанції (рис. 1);
- 3) після введення обмеження, щодо можливості касаційного оскарження вбачається різке зниження кількості звернень до Верховного Суду порівняно з 2018–2019 рр. (рис. 2);
- 4) упродовж наступних трьох років спостерігається незначне зменшення кількості звернень до Верховного Суду (рис. 2);
- 5) водночас спостерігається зростання відсотка справ, за якими відмовлено у відкритті касаційного оскарження.

Зауважимо, що хоча кількість звернень до Верховного Суду значно зменшилася, проте, громадяни України мають більшу довіру саме до останнього, аніж до судової системи в цілому. У 2021 р. USAID опублікувало опиту-

вання, відповідно до якого 59 % зовсім не довіряють судовій владі/судам, водночас лише 49 % опитуваних зовсім не довіряють Верховному Суду. Це свідчить про те, що в свідомості громадян України новий Верховний Суд відіграє роль справедливого органу, що спроможний здолати несправедливість судів нижчих інстанцій.

Висновки

Досліджуючи оновлені підстави касаційного оскарження, можна дійти висновку, що важливу роль відіграли зміни до Конституції України 2016 р. На жаль, конституційний законодавець не врахував аналітичні записки спеціалістів (юристів), а Конституційний Суд України здійснив формальну оцінку відповідного законопроекту. Ця ситуація призвела до того, що право на касаційне оскарження ослабло, що відкриває широкі можливості для законодавця стосовно внесення відповідних змін до процесуальних кодексів. На момент внесення змін до Конституції України відбулося саме звуження обсягу конституційного права на касаційне оскарження, а вже в подальшому законодавчому регулюванні – звуження змісту цього права, і це у своєму поєднанні виявляється системним обмеженням щодо реалізації права на звернення до суду касаційної інстанції.

Виняток у процесуальному законодавстві, яке базується на майновому критерії, є відкритою формою дискримінації. У цьому аспекті процесуальне законодавство потребує перегляду. Одним зі шляхів розв'язання цього питання є встановлення розумного фіксованого порогу для можливості звернення до Верховного Суду, як це зробив законодавець Республіки Хорватія та Франції.

Наявність же оціночних понять у винятках із загального правила касаційного оскарження за своєю сутністю не відповідає критерію правової визначеності (складнику принципу верховенства права) та не узгоджується з власними позиціями Конституційного Суду України, оскільки такі поняття призводять до необмеженості трактувань, що було продемонстровано практикою Верховного Суду. Вирішення цієї проблеми можливе двома шляхами: або через вилучення оціночних понять із винятків щодо можливості касаційного оскарження, або все ж таки через розроблення відповідної правової позиції Верховного Суду, яка міститиме хоча б критерії, за якими учасники судового процесу зможуть оцінювати свої підстави для звернення до суду касаційної інстанції.

Список використаних джерел

- [1] Рабінович С. Критерії конституційності обмежень прав людини: можливості уточнення в Основному Законі України. *Право України*. 2012. № 8. С. 139–145.

- [2] Сіренко В. До питання про місце і роль Верховного Суду в судоустрої України. *Право України*. 2012. № 11–12. С. 29–34.
- [3] Ольховський Б., Ольховський Є. Конституційні засади судової влади в умовах формування правової держави. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 1(32). С. 45–51.
- [4] Козюбра М. І. Система судів України та місце в ній Верховного Суду України: стан та перспективи реформування. *Право України*. 2012. № 11–12. С. 15–28.
- [5] Щербанюк О. В. Конституційне право на судовий захист і міжнародні стандарти. *Актуальні проблеми судового права* : матеріали Міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. пам'яті проф. І. Є. Марочкіна (Харків, 30 жовт. 2015 р.). Харків : Право, 2015. С. 30–32.
- [6] Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» № 3524 від 25.11.2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209 (дата звернення: 14.02.2023).
- [7] «Зубац проти Хорватії»: Рішення Європейського суду з прав людини від 05.04.2018 № 40160/12. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22ZUBAC%20v.%20CROATIA%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-181821%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22ZUBAC%20v.%20CROATIA%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-181821%22]}) (дата звернення: 14.02.2023).
- [8] Стефанчук М., Гладун О., Стефанчук Р. Право на доступ до суду в Україні в контексті вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. №1(9). Р. 186–198. URL: <https://ajee-journal.com/the-right-of-access-to-a-court-in-ukraine-in-the-light-of-the-requirements-of-the-convention-on-protection-human-rights-and-fundamental-freedoms> (дата звернення 14.02.2023).
- [9] Рішення Конституційного Суду України від 11.10.2005 р. Справа № 1-21-2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text> (дата звернення: 14.02.2023).
- [10] Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності доопрацьованого законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na02d710-16#n2> (дата звернення: 14.02.2023).
- [11] Рішення Конституційного Суду України від 08.04.2015 р. Справа № 1-6/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15#Text> (дата звернення: 14.02.2023).
- [12] Легнянчин Л. І. Конституційна судова реформа: проблеми та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3(86). С. 194–203. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjH8afWvqL-AhVjpYsKHYkqD44QFnoECAoQAQ&url=https://www.visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/Filovepdf_com-194-203.pdf&usg=AOvVaw1yJyNT-uX17hKyjf1rqJw_ (дата звернення: 14.02.2023).
- [13] Шестопал К. Право на касаційне оскарження: пряма дія норм Конституції чи відступлення від головної функції судової системи? Другий аспірантський круглий стіл за курсом «Форми (джерела) права» : тези доп. (м. Харків, 17 черв. 2022 р.). Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2022. С. 64–67.

- [14] Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 6232 від 08.06.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415 (дата звернення: 14.02.2023).
- [15] Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
- [16] Ухвала Верховного Суду від 06.10.2022 р. Справа № 212/10133/21. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/106637454> (дата звернення: 14.02.2023).
- [17] Ухвала Верховного Суду від 19.12.2022 р. Справа № 750/2025/22. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/107938330> (дата звернення: 14.02.2023).
- [18] Ухвала Верховного Суду від 24.10.2022 р. Справа № 213/156/22. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/106940259> (дата звернення: 14.02.2023).
- [19] Ухвала Верховного Суду від 12.12.2022 р. Справа № 707/863/22. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/107904676> (дата звернення: 14.02.2023).
- [20] Ухвала Верховного Суду від 26.09.2022 р. Справа № 366/931/21. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/106454281> (дата звернення: 14.02.2023).
- [21] Зауваження головного юридичного управління до проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 6232 від 12.07.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415 (дата звернення: 14.02.2023).
- [22] Онищук І. І. Принцип юридичної визначеності (legal certainty) у рішеннях Конституційного суду України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. Вип. 1. № 5. С. 60–67.
- [23] Рішення Конституційного Суду України від 20.12.2017 р. Справа № 1-5/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-17#Text> (дата звернення: 14.02.2023).
- [24] Рішення Конституційного Суду України від 22.09.2005 р. Справа № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> (дата звернення: 14.02.2023)
- [25] Веренкіотова О. В. Оціночні поняття у правових актах: теорія та практика реалізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2013. 193 с.
- [26] Uhrynovska O. Novelization of civil procedural legislation of Ukraine in cassation review: panacea or illusion? *Access to Justice in Eastern Europe*. 2020. No. 4(8). P. 209–225. URL: <https://ajee-journal.com/novelization-of-civil-procedural-legislation-of-ukraine-in-cassation-review-panacea-or-illusion> (last accessed: 14.02.2023).

References

- [1] Rabinovych, S. (2012). Criteria for the constitutionality of restrictions on human rights: The possibility to clarify the basic law of Ukraine. *Law of Ukraine*, 8, 139-145.
- [2] Sirenko, V. (2012). To the question of the place and role of the Supreme Court in the judicial system of Ukraine. *Law of Ukraine*, 11-12, 29-34.
- [3] Olkhovskiy, B., & Olkhovskiy, Ye. (2003). Constitutional principles of judicial power in the conditions of formation of the legal state. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1(32), 45-51.

- [16] Court ruling of the Supreme Court No. 212/10133/21. (October 06, 2022). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106637454>.
- [17] Court ruling of the Supreme Court No. 750/2025/22. (December 19, 2022). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107938330>.
- [18] Court ruling of the Supreme Court No. 213/156/22. (October 24, 2022). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106940259>.
- [19] Court ruling of the Supreme Court No. 707/863/22. (December 12, 2022). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107904676>.
- [20] Court ruling of the Supreme Court No. 366/931/21. (December 26, 2022). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106454281>.
- [21] Remarks of the main legal department to the draft Law of Ukraine "On Amendments to the Economic Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts" No. 6232 of 12.07.2017. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415.
- [22] Onyshchuk, I.I. (2021). The principle of legal certainty in decisions of the Constitutional Court of Ukraine. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1(5), 60-67.
- [23] Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 1-5/2017. (December 20, 2017). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-17#Text>.
- [24] Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 5-рп/2005. (September 22, 2005). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>.
- [25] Verenkiotova, O.V. (2013). *Evaluative concepts in legal acts: theory and practice*. PhD Thesis. Kyiv: National Academy of Internal Affairs.
- [26] Uhrynovska, O. (2020). Novelization of civil procedural legislation of Ukraine in cassation review: panacea or illusion? *Access to Justice in Eastern Europe*, 4(8), 209-225. Retrieved from <https://ajee-journal.com/novelization-of-civil-procedural-legislation-of-ukraine-in-cassation-review-panacea-or-illusion>.

Кіра Єгорівна Шестопал

аспірантка кафедри конституційного права України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна
e-mail: shestopal.kira@ukr.net
ORCID 0000-0002-1323-4792

Kira Ye. Shestopal

Postgraduate Student of the Department of Constitutional Law of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine
e-mail: shestopal.kira@ukr.net
ORCID 0000-0002-1323-4792

Рекомендоване цитування: Шестопал К. Є. Оновлені підстави подання касаційної скарги: конституційне обмеження чи конституційне порушення? *Проблеми законності*. 2023. Вип. 161. С. 97–118. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.161.274470>.

Suggested Citation: Shestopal, K.Ye. (2023). Updated Grounds for Filing a Cassation Appeal: Constitutional Limitation or Constitutional Violation? *Problems of Legality*, 161, 97-118. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.161.274470>.

Статтю подано / Submitted: 24.02.2023

Доопрацьовано / Revised: 13.04.2023

Схвалено до друку / Accepted: 25.04.2023

Опубліковано / Published: 30.06.2023